

Henry Kissinger: *White House Years*

Boston 1979, str. 1521.

U golemoj američkoj literaturi, koja se bavi međunarodnim odnosima, memoari različitih državnika zauzimaju istaknuto mjesto. Brojni američki diplomati, ministri vanjskih poslova i predsjednici ostavili su svog traga i u memoarskoj literaturi, pokušavajući iz vremenske udaljenosti razmotriti pojedina zbivanja, svoju ulogu u njima i posljedice koje su ti događaji izazvali. Iako se u svakom od tih djela ipak uvijek nazire subjektivna prizma gledanja, što uostalom dominira u ovakve vrste radova, ostaje činjenica da su sva ona na svoj način značajna dopuna razumijevanju politike koju realizira super sila i onih snaga koje utječu na njezino formuliranje.

Kissingerovi memoari imaju svoju posebnu težinu i vrijednost, jer se radi o profesoru međunarodnih odnosa koji se polagano, preko različitih savjetničkih funkcija, penjao po državnoj ljestvici do značajnog položaja savjetnika za pitanja nacionalne sigurnosti, da bi na kraju postao državni sekretar, ostvarivši na taj način svoj maksimalno mogući politički domet. Njegova svestrana obrazovanost, širina poznavanja međunarodnih odnosa i brojni prethodni radovi teorijskog karaktera, omogućili su, svakako, da i memoari budu znatno drukčiji od radova slične vrste i da se uz sve ono što je prisutno pri promatranju i sudjelovanju u stvaranju vanjske politike super sile, doda i duboka analitička ocjena poduzimanja pojedinih poteza.

Za razliku od nekih sličnih američkih djela (Kennan, Acheson), Kissingerovi memoari pojavljuju se relativno vrlo brzo nakon njegove

završene državničke djelatnosti, te imaju svježinu neposrednog kontinuiteta i lako se nadovezuju na tekuće međunarodne odnose. On u njima isto tako nastoji ne samo prikazati pojedine događaje, već ih situirati u širi kontekst, dajući odmah i objašnjenje stanovitih odluka i rezultata koji su njima zabilježeni.

Prikazujući u prvom tomu djelatnost prvenstveno na vanjskopolitičkom planu, koja je danas već dobila svoj naziv: godine Nixona i Kissingera, autor pruža široku sliku zbivanja u središtu stvaranja američke politike, započinjući istodobno i prikaz svog relativno skromnog početnog mjesta i postupnog uspinjanja prema vrhu američkih vanjskopolitičkih aktera. U svijetu koji je ispunjen brojnim vojnim, tehnološkim, društveno-ekonomskim i kulturnim promjenama, gdje se zbiva golem broj različitih i vrlo dinamičnih komunikacija, Kissinger u svojim memoarima, koje je pripremao uz čitav štab suradnika gotovo godinu i pol dana, nastoji prikazati američku vanjsku politiku i njezin utjecaj na svjetska zbivanja onako kako ih je on doživio.

Poklonik koncepta balansa sile i uvjeren da upravo to proširivanje realnosti balansa sile u suvremenim međunarodnim odnosima znači i najveće jamstvo osiguranja mira, Kissinger u tim okvirima opisuje američke aktivnosti na planu pripremanja velikog strategijskog dijaloga s drugom super silom; povijesno otvaranje u pravcu NR Kine; prvi posjet američkog predsjednika Moskvi; dugotrajne napore za povlačenje Amerike iz vjjetnamske kataklizme; početke nove bliskoistočne politike; sukob na indijskom potkontinentu i odnose sa zapadnoevropskim saveznicima. Iako ne iznosi nikakve specijalne "tajne", njegov opis tzv. tajnih kanala komuniciranja, oblika djelovanja unutar velike mašinerije koja stvara američku vanjsku politiku, profila pojedinih državnika i ocjene njihovih poteza, sve se to čita s povećanom pažnjom i pruža većem i manjem poznavaoču američke politike vrlo vrijedno i zanimljivo štivo.

Svijet kako ga je Kissinger vidio dobio je nove kvalitete, nastupile su značajne promjene u gotovo svim geografskim regionima i vanjska politika velike sile morala je brzo tražiti odgovore kako zbivanja izvan Amerike ne bi svojim refleksima preplavila i samu Ameriku. U godinama kada je Amerika tra-

žila izlazak iz vijetnamske avanture i kada su se na drugoj strani otvarale mogućnosti rastročementa s Kinom, Kissinger nije propustio djelovati u okvirima pragmatičnog balansa, koji je spretnom aktivnosti nastojao uravnotežiti pojedine krakove i, naravno, osigurati najpovoljnije mjesto za američku vanjsku politiku. Nadopunjujući tradicionalno shvaćanje ravnoteže i dopuštajući da se umjesto dva pola pojave najprije tri, a u kasnijoj varijanti i pet polova, savjetnik američkog predsjednika i harvardski profesor, praktički je proširivao svoje nekadašnje teorijske koncepcije, provjeravajući njihovu upotrebnu vrijednost.

Na takvim osnovama bio je temeljen i Kissingerov pristup detenteu koji je trebao pružiti predah, pomoći u smirivanju vijetnamske agonije i učvrstiti nove odnose. Konstruirajući nove bilateralne odnose na vrhu svjetske politike, Kissinger je prihvatio tezu da je miroljubiva koegzistencija jedina alternativa mirnog razvoja svijeta. U tom sklopu i detente je dobio svoje mjesto kao radni i stalni dijalog dvaju najvećih aktera. No, taj pristup međunarodnim odnosima, nije vodio računa o demokratskim načelima i tendencijama, a još manje o potrebi da se u velikim dijalozima ne operira sa suverenim pravima drugih država. Pravedajući se opasnostima od nuklearnog sukoba kao i dinamikom kojom se razvijaju današnji međunarodni odnosi, a osobito njihova kritična stanja, pisac memoara nastoji stvoriti utisak da je to jedina moguća i ispravna politika, koja može osigurati trajan mir među velikima.

Ono što bi čitalac danas tražio u tom obimnom štivu odnosi se svakako na stanovita nova vrednovanja događaja i pokušaj da se uz opravdanja ukaže i na stanovite propuste. Međutim, to se vrlo rijetko nalazi i Kissinger uvjeren u svoju koncepciju uravnoteženih međunarodnih odnosa, istodobno, u memoarima brani i svu pragmatičnost politike koju je sprovela Nixonova administracija.

Sudjelujući u mnogim zbivanjima kao neposredan kreator, a kasnije i akter, Kissinger ne propušta detaljno opisati te situacije i istaknuti uvjete u kojima se djelovalo, ciljeve koje se htjelo postići, pa i krajnje rezultate, koji nisu uvijek bili uspješni. Međutim, u prikazu pojedinih zbivanja, osobito onih koja su inače bila vrlo dramatična za ame-

ričku politiku (Vijetnam, Čile) pisac memoara je ipak previše subjektivan, svaljujući uglavnom uvijek krivicu na drugu stranu ili na unutrašnju američku opoziciju s kojom sada nakon vremenskog razmaka nastoji srediti račune.

Naravno, s obzirom na karakter rada kao i čitav dosadašnji habitus njegovog autora nemoguće bi bilo i očekivati neke drukčije interpretacije ili pokušaje uzimanja u obzir činilaca koje Kissinger nije vidio i još uvijek neće da vidi. Zaokupljen pitanjima balansa i pokušajima unošenja novih elemenata u taj balans, on to promatra kao najveći domet poslijeratnih međunarodnih promjena. Ističući potrebu Amerike da djeluje u tom pravcu, Kissinger iscrpljuje svoje šire viđenje svijeta, propuštajući se ponajviše njegovim omiljenim strategijskim eksplikacijama novih odnosa unutar velikog balansa za koji nastoji dokazati da je realističan i praktičan.

Bez obzira na visok stupanj subjektivnosti, Kissingerova knjiga u stanju je biti zanimljiva svakom čitaocu. Ona može služiti kao prikaz manje poznate djelatnosti, koja ima svoje javne i manje poznate strane; kao opis djelovanja sistema stvaranja vanjske politike; kao stanoviti vodič u analizi nedavne američke politike i kao dopuna u promatranju širih međunarodnih kretanja. Sve to zajedno, kao i položaj s kojeg je vršio svoja opažanja, osiguravaju nepobitnu vrijednost ovog djela i mogu mu osigurati pažnju šire čitalačke publike.

Kontroverze koje su memoari pobudili i različita mišljenja koja su o knjizi dana na najbolji način svjedoče da se radi o važnom djelu. Pojedini zaključci se mogu u manjem ili većem stupnju prihvatiti, s nekima se nemoguće suglasiti, ali memoari ipak ostaju kao vrijedan pokušaj sagledavanja nedavnih zbivanja u međunarodnim odnosima i mjesta američke politike.

Radovan Vukadinović

Dragan Marković: Vojno-industrijska sprega SAD

BIGZ, Beograd 1978.

Doktorska disertacija Dragana Markovića odbranjena na Pravnom fakultetu u Beogradu u junu 1977. godine pod naslovom »VOJNO-INDUSTRIJSKA SPREGA U SAD I NJEN UTJECAJ NA SPOLJNU POLITIKU«, a s izuzetno malim skraćanjem objavio ju je beogradski Izdavačko-grafički zavod 1978. godine pod naslovom »VOJNO-INDUSTRIJSKA SPREGA SAD«. To je izuzetno značajan doprinos razvoju naše naučne i političke misli.

Već sama struktura rada znalački je napravljena. Rad je grupisan u osam osnovnih jedinica: uvod, sedam glavnih tematskih poglavlja i zaključak. U uvodnom dijelu autor je na vrlo plastičan i pregledan način objasnio šta je, u stvari, vojno-industrijska sprega u Americi, nazvana skraćenicom MIC (Military Industrial Complex).

Autor je utvrdio da nju sačinjava Pentagon, specijalizovana industrija koja radi najvećim dijelom za vojsku s moćnim korporacijama, zatim političari, zakonodavci, milioni zaposlenih u industriji naoružanja i kosmičke NASA (National Aeronautics and Space Administration), tradicionalno konzervativno rukovodstvo moćne sindikalne centrale AFL - CIO, akademski krugovi na univerzitetima i u mnogim naučnim institucijama koje rade za račun Pentagona, zatim CIA (Central Intelligence Agency) i mnogi drugi.

Malo je pitanja iz ove oblasti u SAD koja tangiraju sve strukture američkog stanovništva, po kojima se zauzima toliko različitih stavova, kao pitanje opravdanosti ili, pak, neo-

pravdanosti postojanja MIC (Military Industrial Complex).

Dok je jedan od bivših američkih predsjednika Dvajt Ajzenhauer, u svojoj oproštajnoj poruci naciji 17. januara 1961. godine, u vezi s tim (kako to navodi autor dr Dragan Marković) rekao: »Moramo da se čuvamo da vojno-industrijska sprega, željeno ili neželjeno, ne stekne utjecaj na koji nema pravo...«, među bezbroj drugih, i admiral Tomas Murer, predsjednik Zajedničkog odbora načelnika generalštabova američkih oružanih snaga, izjavio je: »Ne vidim ništa neprikladno u odnosima između vojske i industrije.«

Pažljiva analiza uvodnog dijela rada dra Dragana Markovića »Vojno-industrijska sprega SAD« vodi zaključku da je danas, na određen način, veći dio američke djelatnosti podređen interesima MIC (Military Industrial Complex). S tim u vezi su i opravdane bojazni naprednih demokratskih snaga o njenom još većem utjecaju na unutrašnju i spoljnu politiku SAD.

Smatram da je i u uvodnom dijelu rada autor mogao (mada je to uradio u prvom poglavlju svoga rada) vremenski omeđiti početak nastanka ovog procesa, jer ga američka stvarnost nije oduvijek poznavala.

Svoju zainteresiranost za politička zbivanja u svijetu SAD su ispoljile u XX vijeku, a naročito poslije drugog svjetskog rata. Tek će se tada SAD nepovratno uključiti u sva svjetska zbivanja. Njihova zainteresiranost neće biti usmjerena samo na pojedine regione i kontinente već, naprotiv, i na sve pojave i procese koji će se dešavati, kako u socijalističkim zemljama, zemljama u razvoju, tako i uopšte u zemljama »slobodnog svijeta«. Ta američka prevelika zainteresiranost za sve svjetske procese, ostvarena različitim metodima i sredstvima, uslovljavala je a i danas uslovljava uvećano »sraščivanje« vojnih i industrijskih krugova. To je Dvajt Ajzenhauer, kao vojnik i političar, najbolje i primijetio kad je utvrdio da se američki narod mora čuvati prevelike vojno-industrijske sprege, da »ne stekne utjecaj na koji nema pravo.«

U prvom poglavlju svoje knjige autor dr Dragan Marković obrađuje američki militarizam. U njemu nedvosmisleno ukazuje na momente koji su utjecali na pojavu militarizma u ame-

ričkoj istoriji, kao i na vrijeme njegovog pojavljivanja. U potvrđivanju svojih stavova autor navodi niz činjenica, potvrđenih kroz istoriju američkog bitisanja, a i kroz učenje istaknutih američkih istoričara, političara, javnih i društvenih radnika. Jedan od tih navoda je i tvrdnja Vilijama Fulbrajta da danas postoje dvije Amerike: jedna Abrahama Linkolna (predsjednika koji je crne Amerikance oslobodio ropstva), druga Teodora Ruzvelta (predsjednika koji je proklamovao da SAD preuzimaju ulogu »unutrašnje policijske sile« u zapadnoj hemisferi). Danas, konstatuje Fulbrajt, Amerika više naginje politici Teodora Ruzvelta nego Linkolna. U odjeljku »Vazduhoplovna desnica« dr Dragan Marković tvrdi da su antikomunističku štafetu preuzeli drugi i da su naročito istureni bili militaristi iz vrhova vazduhoplovnih snaga, među kojima trojica američkih vazduhoplovnih generala. Smatram da je autor u tom odjeljku trebao bar ovlažno dotaći se strukture vojnog kadra rodova američkih oružanih snaga, s obzirom na to da je različita i njeno poantiranje uveliko bi olakšalo čitaocima da shvate zašto je baš vazduhoplovna desnica nosilac antikomunističke štafete.

U odjeljku »Ekonomski izvori militarizma« autor još jedanput pokazuje kako srž militarizma treba tražiti u ekonomskim interesima onih struktura američkog društva koje čine osnovu američkog militarizma. U tom pogledu dr Dragan Marković kaže: »... Fulbrajt, međutim, grlješi kad osnovnu motivaciju za ratove i osvajanja, za međunarodnu dominaciju vidi u nematerijalnim porivima čovjekove prirode«. Mišljenja sam, s obzirom na moguću strukturu čitalaca ove knjige, da se u tom odjeljku mogla dati i marksistička definicija militarizma. Izlaganje takve definicije, kao i njenih bitnih elemenata, uveliko bi olakšalo razumijevanje svih odjeljaka koji čine sastavni dio poglavlja »Militarizam«.

U drugom poglavlju svoje knjige — »Pentagon« — autor je objasnio pojam Pentagon, mjesto gdje se nalazi zgrada, vrijeme izgradnje objekta, njegovu veličinu, strukturu njegovih službenika, njihovo pogubno takmičenje, kao i rivalstvo između generala i civila.

U odjeljku »Generali protiv vlasti civila«, koji je sastavni dio poglavlja »Pentagon«, autor na veoma lijep način obrađuje posljedice sukoba generala i civila, te navodi primjer Džemsa Forestala koji je dvije godine po-

slije preuzimanja dužnosti sekretara odbrane doživljavao takve psihičke stresove koji su ga doveli do ostavke, zatim do bolnice, a 22. maja 1949. i do samoubistva.

Dr Dragan Marković »Vojnu industriju« obrađuje u trećem poglavlju svoga rada, u kome znalački obrađuje sastavne dijelove vojne industrije i njihove međusobne odnose. U prvom odjeljku ovog poglavlja, koji nosi naslov »Umjesto vladinih arsenala — privatne kompanije«, autor je s opravdanjem ustvrdio da »vojna industrija, ma koliko bila raznorodna, nije neorganizovan, stihijski saputnik vojske.« Odredio je broj prvih saugovarača (njih nešto oko 20.000) u ukupnom broju od 120.000 isporučilaca oružja. Ono što je bitno u ovom poglavlju jeste svakako tvrdnja »da je vojna industrija u SAD istovremeno i dio glavnine američke privrede« i da se interesi i pritisci u inostranstvu ostvaruju kroz izvoz kako oružja, tako i ostalih proizvoda i finansijskog kapitala. Autor navodi podatak iz New York Timesa od 21. oktobra 1975. da su »SAD od drugog svjetskog rata do druge polovine 1975. izvezle oružja u vrijednosti od oko 100 milijardi dolara«. Ako se tome doda i autorova tvrdnja u posljednjem odjeljku, »Piramide profita«, ovog poglavlja da su vojni profiti »često iznad profita u civilnoj ili ukupnoj industriji SAD«, onda se dobije prava suma dobiti američke industrije od izvoza oružja.

Obradom ovog poglavlja autor neprimjetno uvodi čitaoca svog rada u još »dublje vode«, tj. u četvrto poglavlje u kome obrađuje »Odnos Pentagona i vojne industrije«.

U ovom poglavlju autor je uspio da prođe do same suštine odnosa Pentagona i vojne industrije kao dviju ključnih karika u lancu vojno-industrijske sprege. Autor je, na sebi svojstven način, uspio potvrditi sve teze date u ovom poglavlju, među kojima naročito onu da je danas u američkoj razvijenoj tržišnoj privredi javna licitacija i nadmetanje, kad se tiče vojnog opremanja, zamijenjeno pregovorima između Pentagona i kompanija.

Stavljanje pregovora u središte, a nadmetanja i licitacije na marginu odnosa između Pentagona i kompanija uslovalo je višestruka poskupljenja naručenih projekata i opreme, a i »bacanje« ogromnih novčanih sredstava, s obzirom na to da se jedan procenat tih programa nikad ne realizira.

Dr Dragan Marković dokazuje da iz svega toga najveću korist izvlače kompanije. Sprega koja postoji između poslovnih ljudi i šefova Pentagona potvrđena je u svim poslijeratnim američkim administracijama, jer generali rade za vojnu industriju, ali i vodeći poslovni ljudi rade za Pentagon.

Izuzetna analiza sprege vojske i industrije, počev od administracije Vurde Vilsona, pa preko Dvajta Ajzenhauera, do Džona Kenedija i Ričarda Niksona, čine ovo poglavlje još vrednijim.

U petom poglavlju knjige, »Politika — dio sprege«, obrađuje se utjecaj političkih ličnosti koje su na čelu određenih važnih resora, kao što je Odbor za oružane snage i Odbor za dodjelu sredstava Predstavničkog doma i senatski Odbor za oružane snage i Odbor za dodjelu sredstava. Ukazano je na spregu koja postoji između kongresnih vojnih lobista i »vezista sa zakonodavcima« koji su u sastavu ministarstva odbrane (misli se na »veziste sa zakonodavcima«), kojih je »u 1969. godini bilo 339, što znači bilo je dva Pentagonova čovjeka na tri člana Kongresa«. Ako se tome doda i podatak da na jednog člana Kongresa dolazi po jedan lobista oružanih snaga, onda se kudikamo lakše dolazi do objašnjenja zašto ono što Pentagon preko Bijele kuće predlaže Kongres po pravilu usvaja.

Autor na primjerima uspijeva dokazati da svi senatori, kongresmeni, pa čak i većina predsjednika SAD nastoje svojim biračima vratiti uslugu kroz usmjeravanje tzv. »vojnih dolara« u kompanije koje su stacionirane u njihovim izbornim okruzima. Naravno, nekima to uspijeva više, a nekima manje. Na kraju petog poglavlja autor svoje misli usredsređuje na tzv. »četvrti rod« oružanih snaga SAD, tj. na naučne, akademske i univerzitetske krugove koji se sistematski angažuju za potrebe vojske, što predstavlja »velik rizik u zaražavanju univerziteta vojnim istraživanjima«.

Šesto poglavlje, »Trka u naoružavanju«, raspravlja, kako to i sam naziv kaže, o trci u naoružavanju, o povećavanju, iz dana u dan, novčanih sredstava za naoružanje, o snagama koje su nosioci zahtjeva trke u naoružavanju, kao i obavezi država da se bore za razoružanje. Autor primjećuje da »političke prilike nisu još takve da se krene u razoružanje. U prošlosti je bivalo razoružanja. Obično su

zemlje pobjednice razoružavale pobijedene zemlje... Danas se razgovara o kontroli naoružanja i smirivanju naoružavanja.«

I napokon, u sedmom poglavlju autor se dotiče pitanja načina pravljenja američke spoljne politike. U tom poglavlju sjedinjuje sve tvrdnje i saznanja do kojih je došao u prethodnim poglavljima. Mišljenja sam da ovaj naziv nema čvršću vezu s nazivom rada — knjige »Vojno-industrijska sprega SAD«, mada je doktorska disertacija nosila naziv »Vojno-industrijska sprega u SAD i njen utjecaj na spoljnu politiku«. Isto tako, vrijedno je napomenuti i to da i materija koja čini sastavni dio sedmog poglavlja, kome je dat naslov »Kako se pravi spoljna politika«, ne omogućuje čitaocu rada da dođe do spoznaje koji su to ostali subjekti (pored onih koje je naveo u svom radu autor) koji utječu u oblikovanju američke spoljnopolitičke aktivnosti kao i obim njihovog učešća. Jer, istorijska je istina da u oblikovanju spoljne politike SAD učestvuju: predsjednik SAD, ministar spoljnih poslova, ministarstvo spoljnih poslova, Kongres, američki biznis, privatne organizacije za spoljnu politiku i druge.

Tako, na primjer, po jednom Gallupovom ispitivanju obavljenom u januaru 1978. godine pod pokroviteljstvom Čikaškog savjeta za spoljne odnose (CCFR) američko vodstvo odgovorilo je da je uloga sljedećih institucija »jako važna« u formiranju američke spoljnopolitičke aktivnosti, i to u procentima kako slijedi: predsjednik SAD 94%, ministar spoljnih poslova 63%, ministarstvo spoljnih poslova 34%, Kongres 45%, američki biznis 22%, vojska 29%, Ujedinjene nacije 3%, CIA 17%, javno mnjenje 20%, radnički sindikati 7% i privatne organizacije za spoljnu politiku 6%.

U zaključnom razmatranju svoga rada autor taksativno navodi nove primjere koji još »dublje« potvrđuju sve hipoteze date u uvodnom dijelu i u poglavljima.

Pored navedenog, treba istaći da je predmet istraživanja uslovljavao da se kao opštefilozofska metoda iskoristi Marksova konkretna dijalektička metoda, tj. Marksov dijalektičko-sintetički, apstraktno-konkretni metod.

S obzrom na to da se istraživala društvena pojava, konkretna društvena stvarnost, »Vojno-industrijska sprega SAD«, autor je iskoristio dvije posebne metode:

— statističku metodu, koja mu je omogućila opis pojava, istraživanje naučne kvantifikacije, tako da je kroz statističke nizove i serije iskazao i određene elemente dinamike, a i određene odnose

— metodu modelovanja.

Primjena tih metoda autoru je omogućila bolju i potpuniju deskripciju pojava.

U toku istraživanja (u procesu sakupljanja podataka) autor se koristio metodom dedukcije i analize konkretnih pojavnih oblika predmeta istraživanja, a u zaključivanju metodom indukcije i metodom sinteze. Uz to, koristio se i metodom konkretizacije (već prilikom empirijskog istraživanja) i metodom apstrakcije (prilikom zaključivanja o suštinskim svojstvima i zajedničkog u obliku sadržaja konkretnih pojavnih oblika).

Isto tako, priroda ispitivanog predmeta, posebno njegovo sadržinsko određivanje (vojno-industrijska sprega SAD), kao i prostorno (područje SAD) uslovljavala je korišćenje i komparativnog metoda da bi utvrdilo naučno saznanje sličnog i različitog između različitog utjecaja vojno-industrijske sprege kod različitih američkih administracija.

S obzirom na to da o vojno-industrijskoj sprezi SAD, kao i o njenom utjecaju na formiranje spoljnopolitičke aktivnosti poslijeratnih američkih predsjednika, postoje još uvijek mnogobrojne kontroverze, to je ukazivalo na svu neophodnost naučne obrade ovog pitanja. Osim toga, i samo postojanje različitih tumačenja o različitim dimenzijama utjecaja vojno-industrijske sprege, na spoljnopolitičke poteze poslijeratnih američkih administracija, kao i na procese i zbivanja u međunarodnim odnosima i međunarodnoj zajednici, još više je ukazivalo na neophodnost naučne obrade ovog pitanja. I ne samo to, već i sama činjenica da još ni do dan-danas nisu potpunije opisani i naučno obrađeni svi aspekti te sprege i njihovog utjecaja na gore navedene oblasti — a posebno nije data svestranija komparacija koja bi dozvoljavala šira i potpunija naučna uopštavanja — ukazivala je na to da je ovo istraživanje moralo imati i izrazite elemente heurističkog, a ne samo verifikatornog, što ga u prvom redu čini naučno opravdanim.

U uskoj vezi s naučnom opravdanošću jeste i društvena opravdanost, s tim što autorovi

rezultati istraživanja u tom pogledu imaju dvostruki značaj i opravdanost:

— prvo, omogućuju razmjenu naučno utvrđenih i provjerenih iskustava, što je u skladu sa zahtjevima naučnog socijalizma i marksizma uopšte

— drugo, daju naučni doprinos formiranju stavova u praktičnoj politici.

Na kraju, želim da istaknem da je dr Dragan Marković sve navedene teze uspio izvesti i dokazati s najvećim mogućim stepenom uspješnosti.

Jusuf Čaušević

Mladen Zvonarević: *Socijalna psihologija*

Školska knjiga, Zagreb 1976.

Da bi se prikazao značaj djela Mladena Zvonarevića nužno je ukratko navesti neke osobitosti znanstvenog područja i njegove društvene relevantnosti, jer tek u tom kontekstu dolaze do izražaja prave vrijednosti, originalnost i poticajnost ove knjige.

Socijalna psihologija započela je svoj nagli razvoj dvadesetih godina ovog stoljeća da bi u proteklom periodu bila prisutna u svim sferama ljudske djelatnosti — od psihijatrijske problematike do industrijske situacije i političkih konfrontacija. Pokušaj povezivanja psiholoških osobina čovjeka sa socijalnom sredinom, formiranje ličnosti, njeno mijenjanje, utjecaj na društvene odnose, dominantna su tema u socijalnoj psihologiji. Izrazito empirijski orijentirana, njeni nalazi imali su autoritet objektivnosti i znanstvenosti, a potrebe neposredne društvene prakse da se usmjera va ljudsko ponašanje davalo je poticaja za sve nova i nova istraživanja. Gomilanje samo empirijskog materijala, međutim, nije moglo biti dostatno ni za razvoj same znanosti, niti za razumijevanje prave prirode otkrivenih činjenica.

Postavlja se potreba osmišljavanja nadenog, teoretskih uočavanja, a svakako i prije svega kritičkog razmatranja dosadašnjeg razvoja. Pri tome treba imati u vidu da se socijalna psihologija prvenstveno razvila u SAD, u skladu s potrebama i vrijednostima toga društva. Zato se često i navodi da je suvremena socijalna psihologija zapravo socijalna psihologija američkog društva.

U okviru naših društvenih odnosa, socijalna psihologija također ima veliki značaj kako kao teoretsko područje osmišljavanja položaja i uloge čovjeka u novim društvenim odnosima, tako i kao neposredan zbir praktičnih znanja, i svakako, kao nezaobilazan metodološko-empirijski osnov i pripomoć drugim društvenim znanostima, prvenstveno sociologiji i znanosti o politici.

U takvoj situaciji dominacije američke socijalne psihologije i neposrednih potreba našeg samoupravnog društva javlja se knjiga Mladena Zvonarevića, koja predstavlja izvanredno uspješni sklad između sistematskih saznanja dosadašnjeg razvoja socijalne psihologije i analize aktualnih problema našeg društva.

Iako je knjiga po svojoj osnovnoj koncepciji udžbeničkog karaktera, slobodno možemo reći da ona i kao cjelina, i u pojedinim svojim dijelovima, predstavlja samostalan, znanstveno utemeljen doprinos autora području kojim se bavi.

Prikazati jedno ovakvo monumentalno djelo (819 str., 38 poglavlja razradeno u šest dijelova) je svakako teško, ako ne i nemoguće. Zato ćemo se zadržati samo na njegovim osnovnim odlikama.

U određenju predmeta socijalne psihologije M. Zvonarević premošćuje jaz između prevladavajućih »psihologističkih« i »sociologističkih« pristupa, koji inzistiraju na problematici socijalizacije, odnosno interakcije, i daje definiciju koja ima težište u prožimanju psihičkih osobina i socijalnih uvjeta u čemu su oba aspekta ravnopravna, a samo od neposredne analize ovisi uzročno-posljedični odnos.

U prikazu metoda socijalne psihologije autor zapravo daje sistematski uvod u istraživačke metode društvenih znanosti. Ovdje treba imati u vidu da je općenito psihologija, pogotovo njena bihevioristička orijentacija, bila i jest prethodnica u razradi postupaka empirijske analize. Zvonarević, međutim, uspješno izbjegava opasnosti kako panpsihologizma, tako i uzdizanja istraživačkih postupaka i tehnika na nivou globalnih metodskih zakona.

U izlaganju sistematike socijalne psihologije nužno je naglasiti dva momenta koja su posebna kvaliteta knjige. Svugdje gdje je to bilo moguće, autor je građu zasnivao na primjeri-

ma iz našeg društva, koristeći bilo postojeća istraživanja, bilo bogato osobno znanstveno i životno iskustvo, tako da s pravom možemo reći da smo dobili socijalnu psihologiju našeg društva, a ne neki šturi sveučilišni udžbenik koji je bolja ili slabija kompilacija inozemnih autora.

Ovaj kreativan napor autora posebno dolazi do izražaja u poglavljima koja su općenito novum u knjigama ove vrste. Tu prvenstveno mislimo na probleme društvene svijesti, socijalne moći, psihologiju nacije i klase. U svim tim analizama autor je angažiran i odgovoran sudionik, duboko svjestan društvene uloge znanosti.

Ovaj društveni angažman autora posebno dolazi do izražaja u »odabranim problemima« od kojih je svaki samostalna i cjelovita monografska studija u kojima autor na originalan način pristupa analizi aktualnog problema, neposredno pokazujući relevantnost socijalno psihološkog pristupa. Posebno bi željeli naglasiti autorovu analizu samoupravnih procesa koja je na izvjestan način već postala klasičan model i osnov mnogim istraživanjima.

Kao posebnu odliku knjige, koju moramo izričito naglasiti pošto se radi o znanosti u kojoj prevladava strukturalno-funkcionalistički pristup »prilagodbe« pojedinca društvu, njegovoj društvenoj ulozi u okviru postojećeg, i »znanstveno-neutralnoj« analizi, jeste konzistentan marksistički stav autora. Bez obzira o kojoj se problematici radi, uvijek nalazimo i metodološki i vrijednosno, da se poslužimo autorovim riječima »marksistu a ne marksologa«, čovjeka ovog društva i vremena, koji svoje znanje i napore, »svoju« znanost, usmjerava na dobrobit i dalji razvoj samoupravnog društva.

Duboko smo uvjereni da je ova knjiga značajan osnov za dalji razvoj mnogih društvenih znanosti povezanih sa socijalnom psihologijom, da će mnogi budući stručnjaci na njenim stranicama naći osnovna znanja i usmjerenja primjene znanosti, a da će brojni autorovi originalni stavovi potaći (kao što su to već i učinili) nova znanstvena istraživanja.

Ivan Šiber

Vlatko Mileta: Uvod u međunarodne ekonomske odnose

CDD, Zagreb 1980.

Činjenica da je u opsežnoj (nama dostupnoj) literaturi koja ima za predmet međunarodne ekonomske odnose/zbivanja samo nekoliko studija koje hoće sagledati totalitet svjetskog ekonomskog ambijenta očit je dokaz onoga nevremena kada se na promišljanje međunarodnih ekonomskih odnosa gledalo kao na nešto što je u domeni međunarodnoga javnog prava, javnih financija, ekonomske politike itd., a sve to u širokom, pa i preširokom horizontu znanosti o međunarodnim odnosima (u najširem smislu). Knjigu dra Vlatka Mileta, izvanrednog profesora na Fakultetu političkih nauka Sveučilišta u Zagrebu i nosioca kolegija »Suvremeni privredni sistemi i međunarodni ekonomski odnosi«, jedan je od, na žalost, rijetkih pokušaja političko-ekonomske analize svjetskog ekonomskog ambijenta u cjelini (od djela slične provenijencije vrijedno je još spomenuti: »Međunarodni ekonomski odnosi« grupa autora, Zagreb, 1973, i I. Žuveła »Međunarodni ekonomski odnosi«, Zagreb, 1966). Istovremeno, djelo želi pružiti na usvajanje (i osvajanje) elementarni instrumentarij (moguće) znanosti o međunarodnim ekonomskim odnosima, ili, ako se hoće, političke ekonomije međunarodnih odnosa. Kako reče autor u predgovoru: »Njegova je namjena višestruka, posebno stoga što je ono praktično uvod u složenu problematiku suvremenih međunarodnih ekonomskih zbivanja i, nadamo se, prikladno sredstvo za daljnji studij tih sadržaja« (str. 5).

Kako je ova knjiga istovremeno i udžbenik, i kako ona osim informirajuće funkcije ima

i pedagošku, to prva poteškoća govora o knjizi potječe upravo iz njezine dvojake funkcije, jer se planski raspored knjige a priori morao raziči s tijekom istraživanja predmeta.

U prvom dijelu knjige autor određuje sam pojam međunarodnih ekonomskih odnosa. Smisao termina je dvojak: »Na jednoj strani, pod međunarodnim ekonomskim odnosima podrazumijevamo određenu aktivnost ekonomskih subjekata u međunarodnoj zajednici, a na drugoj strani znanost koja proučava te aktivnosti« (str. 13). Međunarodni ekonomski odnosi (kao aktivnost ekonomskih subjekata) odvijaju se »unutar okvira koji se uobičajeno naziva *međunarodna zajednica*« (str. 14), a čije se ekonomsko obilježje označava pojmom *svjetska privreda*. Svjetska privreda ne znači tek zbir svih nacionalnih privreda, već taj pojam označava jednu posve novu kvalitetu i ciljeve. Posredovanje među subjektima u svjetskom ekonomskom ambijentu odvija se preko i na *svjetskom tržištu*. Treba odmah reći da je taj termin posve uvjetan. On označava jednu novu kvalitetu, ali daleko od toga da svjetsko tržište postoji kao jedinstveno i u sebi koherentno. Upravo obrnuto. Ono što je zajedničko, »treće«, jest proces formiranja *svjetske cijene* »... kao izraz i posljedica djelovanja zakona vrijednosti u međunarodnim razmjenama« (str. 15), no i on djeluje u svom »čistom« obliku tek iznimno.

Nosioci međunarodnih ekonomskih aktivnosti jesu *subjekti* međunarodnih ekonomskih odnosa. Oni su u knjizi određeni kao »...nosioci (su) određenih aktivnosti u međunarodnoj ekonomici« (str. 21). Ponašanje subjekata u ekonomskim aktivnostima uvelike je određeno faktorima međunarodnih ekonomskih odnosa. »*Faktori* su, dakle, određeni elementi koji su značajni za ponašanje subjekata međunarodnih ekonomskih odnosa i njihovo posebno proučavanje« (str. 26). Faktori međunarodnih ekonomskih odnosa jesu: prirodni (prirodno bogatstvo, geografski položaj i stanovništvo), proizvedeni i subjektivni (nacionalni i međunarodni).

U drugom dijelu knjige, »Teorije i doktrine o međunarodnim ekonomskim odnosima«, autor pruža kratak prikaz razvoja teorija i doktrina o međunarodnim ekonomskim odnosima od vremena merkantilista, koji »su prvi počeli sustavno promatrati ekonomske odnose s inozemstvom, pa su u tom smislu pored drugih

preporuka davali i upute o tome kako kroz vanjsku trgovinu obogatiti državu« (str. 39), preko klasične buržoaske političke ekonomije, njenih vulgarizatora, suvremene građanske ekonomije do stavova klasika marksizma, koji, premda nisu imali za predmet sustavnog proučavanja pitanja međunarodnih ekonomskih odnosa, ipak ostavljaju iza sebe nadasve bogat teorijski instrumentalij i metodički okvir za sadašnje i buduća istraživanja. Autor posebice ističe, neprijeporne, goleme zasluge V. I. Lenjina u analizi imperijalističke faze kapitalizma.

Postoji, široko rasprostranjeno, uvjerenje da se međunarodni ekonomski odnosi iscrpljuju u međunarodnoj trgovini. Stoga je autoru izričito stalo do toga da pokaže kako je područje međunarodnih ekonomskih odnosa znatno šire. »Međunarodni ekonomski odnosi odvijaju se kroz različite oblike i imaju raznolik sadržaj. S obzirom na njihov sadržaj, moguće ih je podijeliti na područja, i to: *međunarodno kretanje roba, međunarodno kretanje usluga, međunarodno kretanje kapitala i međunarodno kretanje ljudi*« (str. 97). Djelatnost u svakom od tih područja odvija se u obliku *međunarodnih transakcija*.

Razgranatost i množina međunarodnih ekonomskih aranžmana dokaz je da je autarkija (premda ponegdje prisutna kao želja ili tendencija) nemoguća. Stoga svaka zemlja uključena u međunarodnu podjelu rada nastoji ostvariti takve aranžmane koji će joj omogućiti maksimum moguće sigurnosti i koristi u saobraćanju s drugim zemljama. Reguliranje međunarodnih ekonomskih odnosa predmet je četvrtog dijela knjige. Kako je ekonomska politika zemlje prema inozemstvu upućena na postizanje najveće moguće dobiti i istovremeno zaštite vlastitoga tržišta, autor smatra da »se opravdano ističe da su suvremeni međunarodni ekonomski odnosi pod znatnim djelovanjem protekcionizma« (str. 119). Uobičajeni ekonomski odnosi u svijetu osnivaju se na principu multilateralizma, dok u kriznim momentima (ili uopće razdobljima nestabilnosti) veću ulogu dobivaju bilateralni ugovori i sporazumi kao oblik uređivanja i reguliranja međunarodnih ekonomskih odnosa. Međunarodni ekonomski ugovori i sporazumi relativno su star oblik reguliranja međusobnih odnosa. U izrađenom obliku datiraju još od merkantilista, primjenjivani su u epohi liberalnog kapi-

talizma, i kako kaže autor: »...temelj su državnog monopola vanjske trgovine« (str. 127). S obzirom na predmet na koji se odnose, mogu se mnogoliko sistematizirati, a zajedničko im je to da se osnivaju na nekom od principa ekonomskog ponašanja (princip nacionalnog tretmana, princip najpovoljnije nacije itd.).

Međunarodne ekonomske organizacije, s čvrsto izgrađenom strukturom i organizacijom, čine također značajan faktor u reguliranju međunarodnih ekonomskih odnosa.

Peti dio knjige tematizira regionalizaciju međunarodnih ekonomskih odnosa. Svjetski ekonomski ambijent nikako nije jedinstvena cjelina. »Ispremiješnost ekonomskih politika različitih država u ekonomskom prostoru svijeta dolazi do izražaja u različitim aspektima. Među njima su pojava i razvoj međunarodnih ekonomskih integracija i regionalnih ekonomskih zajednica« (str. 155). Nasuprot sporom uzlaznom trendu internacionalizacije ekonomskog života na svjetskom nivou, na djelu je izuzetno brz proces regionalnih integracija i stvaranja ekonomskih regionalnih zajednica. Štoviše, taj trend pokazuje tendenciju da se pretvori i u suptilnije, političke oblike zajedništva. Evropska zajednica i SEV ponajbolje ilustriraju tu tezu. Podjela na ekonomske *Integracije* i ekonomske *zajednice* vrši se s obzirom na ciljeve nastanka pojedinog (Interesnog) grupiranja. Ekonomske *integracije* razumijevaju »...različite oblike djelomičnog povezivanja nacionalnih privreda, pri čemu zemlje članice zadržavaju samostalnost djelovanja, kako prema unutra, tako i prema trećim zemljama« (str. 156). Ekonomske *zajednice* takav su oblik povezivanja »...u kojem članice postupno napuštaju elemente nacionalnog ekonomskog suvereniteta, kako prema unutra, tako i prema trećim zemljama, te dijelove svoje ekonomske suverenosti prenose na nadnacionalna tijela s izvršnim ovlaštenjima na cijelom prostoru zajednice, s krajnjim ciljem stvaranja jedinstvenog ekonomskog i političkog područja« (str. 157). Dvije spomenute institucije primjer su zajednice, odnosno integracije. Osim integracija u Evropi, značajne zajedničke grupacije postoje i u Latinskoj Americi, Africi, na Bliskom i Srednjem istoku te u Jugoistočnoj Aziji.

Završno poglavlje knjige posvećeno je pitanju novoga međunarodnog ekonomskog poretka.

Urgentnost rješenja tog pitanja potječe iz činjenice što je ekonomski »poredak« kakav je na djelu rudiment kapitalističke međunarodne podjele rada koja prošle odnose projicira i u budućnost, težeći da petrificira postojeći sistem proizvodnje. Sve veće gomilanje bogatstva na jednoj strani (razvijenog Sjevera) i (relativno) gomilanje bijede na drugoj strani (nerazvijenog Juga) rezultat su »općeg zakona kapitalističke akumulacije«. Stoga, zahtjevi koji se postavljaju u smislu izgradnje novoga međunarodnog poretka — za »novu međunarodnu podjelu rada, industrijalizaciju zemalja u razvoju, ravnopravno učešće u međunarodnoj ekonomiji i pravičniju raspodjelu svjetskog dohotka« (str. 204) — istovremeno su zahtjevi za prevazilaženjem kapitalističkog načina proizvodnje uporabnih vrijednosti i proizvodnje života uopće. Upravo stoga: »Praksa, međutim, pokazuje da mnoge razvijene kapitalističke zemlje ne odstupaju od politike imperijalizma« (str. 204).

Jedan od ključnih problema uspostavljanja pravednijega međunarodnog ekonomskog poretka jest neekvivalentna razmjena, kao mehanizam prenošenja viška vrijednosti iz zemalja s višom prosječnom profitnom stopom (nerazvijenije zemlje) u one s nižom profitnom stopom (razvijenije zemlje). Pri tome autor uočava metodičku pogrešku jednog dijela rasprava o nejednakoj (ili neekvivalentnoj) razmjeni. Arghiri, Sweezy, Grossman i drugi, analizirajući uzroke neekvivalentne razmjene, polaze od *cijene proizvodnje*, tj. od pretpostavke svjetskog tržišta kao liberalnoga. Pri tome se zaboravlja ovo: ako se želi i *modelski* promatrati, okosnica mora biti *monopolska cijena*, tj. realnost svjetskog tržišta kao prostora dominacije monopola. Kao što je neprimjereno, na primjer, u epohi liberalnog kapitalizma za okosnicu analize uzeti »vrijednosnu cijenu«, namjesto cijene proizvodnje, tako je i u suvremenim uvjetima pogrešno (pa i ako se modelski promatra) polaziti od cijene proizvodnje umjesto od monopolske cijene. Uostalom: »Modelski gledano, kroz mehanizam svjetskog tržišta potpune konkurencije i nesputanog djelovanja ekonomskih zakona razmjena može biti samo razmjena ekvivalentna« (str. 213).

»Objašnjavajući fenomen eksploatacije i prelijevanja dohotka iz manje razvijenih zemalja u razvijene zemlje, treba dakle imati u vidu

monopolsku strukturu i monopolski sistem svjetskog tržišta» (str. 213).

Problemi neekvivalentne razmjene, neadekvatnoga međunarodnog monetarnog sistema, problemi prehrane, transfera tehnologije itd. nisu, međutim, samo problemi nerazvijenih. Čovječanstvo počinje uvidati da su problemi novoga međunarodnog ekonomskog poretka problemi sviju. Odatle i, prvi put u povijesti od većine prihvaćen, stav o zajedničkoj akciji, institucionaliziran u programu za Prvu dekadu (1960—1970), koji je prihvatila Generalna skupština UN. Osim toga, 1974. godine Generalna skupština UN prihvatila je, na specijalnom zasjedanju, osnovne odrednice i dokument pod naslovom *Novi međunarodni ekonomski poredak*.

»Stoga odgovor na pitanje koji je put izgradnje novog međunarodnog ekonomskog poretka glasi: kroz međunarodni dijalog, pregovaranje i sporazumijevanje, kroz razvijanje međunarodne suradnje na osnovama suverenosti svake zemlje nad svojim prirodnim bogatstvom...» (str. 221).

Na početku je rečeno: sud o knjizi otežan je zbog njene višestruke namjene. Kao udžbenik, ova knjiga je u stanju odgovoriti na osnovne zahtjeve koji se postavljaju za udžbenik: sistematičnost i relativna cjelina (dakako, u granicama djela ovakva opsega) materije koja se postavlja studentima kao zahtjev kojemu je nužno udovoljiti. No ova knjiga se nikoliko ne iscrpljuje u udžbeniku: njene pretenzije su šire. Ona je i jedna od najnovijih studija koja ima za predmet cjelinu odnosa u svjetskom ekonomskom (i ne samo ekonomskom) ambijentu. Tom zahtjevu također je u stanju udovoljiti.

No najvrednije je, po našem sudu, u činjenici što knjiga postavlja na svjetlo dana (samom svojom pojavom) odlučno pitanje o sudbini međunarodnih ekonomskih odnosa kao akademske discipline i kao znanosti uopće. »Uvod u međunarodne ekonomske odnose« svojom pojavom implicira pitanje: nije li vrijeme da se konstituiraju ista imena znanost, ne kao puka opisna, empirijska disciplina, već kao politička ekonomija međunarodnih odnosa shvaćena u Marxovu smislu kritike političke ekonomije? Odgovor na to pitanje nećemo pokušati ovdje dati. Za sada prepuštamo javnosti da prosudi i dosudi domete i moguć-

nosti ove knjige, čime ovaj prikaz posve namjerno ostavljamo otvorenim.

Umjesto zaključka, reći ćemo: duboko je uvjerenje i nada da ova knjiga nije posljednje djelo ovakva formata iz pera dra Vlatka Milete.

Damir Šargač

*Robert U. Ayres:
Uncertain Futures*

New York 1979, str. 429.

Knjiga »Neizvjesna budućnost« Roberta Ayresa nosi podnaslov »Izazovi za donosioce odluka«, što će reći da je namijenjena ponajprije ljudima od politike, da ne kažemo profesionalnim političarima. Međutim, ta knjiga je zanimljivo štivo i za najširi krug čitatelja, zbog dvaju razloga. Prvo, pisana je pristupačnim stilom i, drugo, bavi se prognoziranjem razvitka svijeta u sljedećih četrdesetak godina, dakle za razdoblje koje će doživjeti većina danas sredovječnih ljudi.

Osim spomenutih kvaliteta, djelo R. Ayresa zanimljivo je najviše zato što je vrlo reprezentativno za sve veći broj djela slične vrste na Zapadu, koje s razlogom svrstavamo u posebnu, manje ili više naučnu »disciplinu prognoziranja«. Uz djelo poznatoga Hermana Kahna, koji je prije »futuolog« nego »prognozer«, osobit poticaj pisanju djela ove vrste dala je svjetska energetska kriza i prvi izvještaj tzv. Rimskog kluba sedamdesetih godina (objavljeno u nas pod naslovom »Granice rasta«). Pa ipak, ta nova ili relativno nova »disciplina« (jer svi su veliki mislioci u društvenim znanostima bili na svoj način i »prognozeri«) nailazi na dosta rašireno nerazumijevanje. Naime, od prognozer se očekuje da detaljno »otkriju« budućnost, što je, naravno, iluzorno. Budućnost je sama po sebi indeterminirana i sve što dobar prognozer može jest to da uzima u obzir mogućnosti i probabilitete. Štoviše, on treba da pravi razliku između mogućnosti i probabiliteta, jer mnogo štošta može biti tehnički moguće, a nije vjerojatno (primjer svemirskih letova s

ljudskom posadom, kultiviranje pustinja, itd.). Da bi nešto postalo vjerojatno, često je potrebna složna akcija niza država ili čak cijelog čovječanstva, što prognozerima otežava zadatak, jer upravo u takvim situacijama zakazuje »moć« prognozer: budući da za dugo vremena nećemo moći govoriti o nekakvoj »svjetskoj vladi«, veliki su rizici i neizvjesnosti u rješavanju takvih složenih svjetskih problema kao što su kriza energije, hrane i tome slično.

U prvom poglavlju, od ukupno deset poglavlja knjige, raspravlja se o metodološkim problemima prognoziranja razvitka svijeta, odnosno o pojedinim parcijalnim problemima razvoja. To je poglavlje interesantno jer nas uvodi u svu složenost problematike te (znanstvene) discipline. Ayres smatra da načelno postoje tri moguća pristupa prognoziranju, od kojih svaki uključuje po dvije krajnosti. Autor se uvijek opredjeljuje za »srednji« put, odnosno za kombiniranje objiju krajnosti. Osvrnimo se, stoga, поближе na ta tri moguća metodološka pristupa.

Prvi pristup prognoziranju jest *konzervativna* ili pak *radikalna* orijentacija (alfa i omega tip prognoziranja). U prvom slučaju budućnost se promatra kao svojevrsno »širenje« poznate nedavne prošlosti, bez nekih bitnih promjena u odnosima i svijesti ljudi, kao i u tehnologiji. Tako umjesto tisuću atomskih centrala, recimo, dobivamo pet tisuća, i to bi bila ta skora »budućnost«. U drugom slučaju prognozer vidi radikalne promjene u tehnologiji i odnosima, ali jedva da može objasniti kako je došao do određenih »rješenja«. Drugi pristup prognoziranju jest korištenje *kvantitativnih* ili pak, prije svega *kvalitativnih* metoda analize; ova posljednja je, primjerice, karakteristična za Marxov pristup istraživanju društvenih fenomena, nasuprot suvremenim građanskim ekonomistima čija je analiza pretežno kvantitativna i, politološki gledano, »neutralna«. Treći pristup jest *objektivna* ili pak *subjektivistička* metoda analize, a kod ovog posljednjeg svaki prognozer vidi svijet bitno drukčije od ostalih i nije u stanju logički objasniti kako je došao do određenih zaključaka.

Sijedećih nekoliko poglavlja knjige bavi se »odmjeravanjem čovjeka« (Measures of man) sa sociopolitičkog, međunarodnog, demografskog i tehnološkog aspekta. Pisac se odlučio

za takvu podjelu građe zato što smatra da se samo tako može izbjeći jednostranost pristupa prognoziraju. Naime, tzv. humanisti raspravljaju samo o sociopolitičkim aspektima razvoja, tzv. kvantitativni modelatori samo o demografsko-ekonomskim aspektima problema, i tako unedogled. To je razlog što Ayres nastoji da u istoj knjizi sjedini sve te moguće osnovne pristupe, u čemu uglavnom i uspijeva.

Ono što Ayres naziva sociopolitičkim aspektima razvoja predmet jesu rasprave drugog i trećeg poglavlja knjige. Tu se govori o krizi ideologija, što po njegovom mišljenju vrijedi kako za marksizam, tako i za razne buržoaske ideologije. Bit je krize u tome što se velike sile ponašaju nacionalističko-imperialistički, a s tim u vezi dolazi do kompeticije raznih ideologija i ciljeva koji se njima žele ostvariti. Ti su ciljevi: a) jednakost i socijalna pravda, b) ekonomska efikasnost, c) osobna sloboda i d) stabilnost razvoja. Jedni ciljevi često isključuju druge ciljeve, a ono što je problematično jest Ayresovo svrstavanje raznih zemalja u različite grupe s obzirom na ostvarivanje navedenih ciljeva, s kojim se čitalac može i ne mora složiti.

U dva sljedeća poglavlja knjige Ayres razmatra demografsko-ekonomske probleme suvremenog svijeta. Porast stanovništva, osobito u nekim regijama svijeta, vrlo je brz i postavlja niz problema koji će se u idućim desetljećima morati rješavati, osobito u vezi s prehranjivanjem te vrtoglavo rastućom populacijom. Pisac daje i niz prognoza o konjunkturama do kraja stoljeća, a na zanimljiv način raspravlja i o mnogim tzv. mikroekonomskim aspektima razvoja, kao što su potrošnja hrane u kalorijama po pojedinim područjima svijeta, potrošnja energije i slično. Na taj način daje i određene prognoze, s kojima se ne moramo »slagati«, ali ne možemo pisцу osporiti da je glede toga na terenu realnosti, jer su te prognoze sračunate na relativno kratak rok od dva do četiri desetljeća — sve preko toga bilo bi prije futurologija nego prognoziranje koje pretendira na ozbiljnost.

Odnos čovjeka i tehnologije predmet je rasprave u šestom i sedmom poglavlju knjige. Nasuprot mišljenjima da »znanstvena revolucija« i uz nju vezana tehnologija mogu sve riješiti, Ayres upućuje na ograničenosti i čovjeka i tehnologije. Čak i zemlja kao što je

Indija, koja je treća u svijetu po broju znanstvenika, nije u stanju provesti brzu industrijalizaciju i riješiti neke važne socijalne probleme. Slično vrijedi i za Kinu i neke druge zemlje. Pisac pri tome upozorava i na određene opasnosti od nekontroliranog razvoja tehnologije, pri čemu ima na umu ne samo vojne aspekte tehnološkog razvitka već i opasnosti koje ona sa sobom nosi za slobodu ličnosti.

Iscrpljivanje prirode jedna je od posebnih tema odnosno poglavlja knjige. Tu čitalac neće naći nešto bitno nova, na što nije upozoreno već u prvim izvještajima tzv. Rimskog kluba. Dakako, novi su ili, bolje reći, svježiji podaci o problemima koji se tu razmatraju, tako da se i taj dio knjige može čitati s pažnjom koju zaslužuje. To pogotovo vrijedi za dva završna poglavlja knjige, pa ćemo o njima nešto više reći.

U devetom poglavlju Ayres daje svoje »scenarije« svjetski važnih zbivanja od početka osamdesetih godina pa sve do 2000. godine i dalje. On isključuje svjetski atomski rat i kalkulira s prilično realnim problemima. Ukratko, Ayres pažnjom usmjerava na tri međusobno vezana »scenarija«, koji su većinom dani u obliku serije novinskih izvještaja o navodnim previranjima, krizama i nemirima u svijetu. Prvi scenarij opisuje *svjetsku energetsku krizu* koja će svom žestinom buknuti sredinom 80-tih godina. Drugi scenarij računa sa *svjetskom krizom hrane* koja će se svom oštrinom pojaviti otprilike u isto vrijeme i koja će imati katastrofalne posljedice u Aziji i Africi. Treći scenarij je možda najzanimljiviji jer je više politički tempiran: računa sa sve većom izolacijom SAD u svijetu, širenjem nuklearnog naoružanja širom svijeta i političko-ekonomskom krizom »komunističkih« zemalja, uz istovremeno jačanje socijalističkih pokreta u Evropi. Krizu »komunističkih« zemalja pisac vidi kao kratkotrajnu vojnu diktaturu u SSSR-u, koju dokida i »rješava« 2008. godine. Budući da usputno čini veliki kompliment Jugoslaviji, sažetak tog »scenarija« vrijedi ovdje citirati: »Komunizam ostaje, ali u većoj mjeri u decentraliziranom obliku, sličnom jugoslavenskom modelu. Novi režim dopušta veću slobodu izražavanja i slobodu kretanja od starog režima« (str. 410). Dalje se opisuje jačanje veza na relaciji Istok—Zapad ili, ukratko, obnova onoga što nazivamo detantom.

U zaključku kritike ove Ayresove knjige treba još jedanput istaknuti da je ona doista reprezentativna za velik broj djela te vrste na Zapadu baš zato — kako u kratkom epilogu Ističe sam pisac — što to nije ni suviše pesimistički ni previše optimistički intonirana prognoza. U nekim aspektima, odnosno »scenarijima«, radi se o stvarima i događajima koji su već na djelu (kriza energije, hrane pa i ideologija), tako da Ayres gotovo ništa ne »izmišlja«. On samo neke stvari prognozira, često na duhovit način, što je razlog više da knjigu preporučimo politolozima. A što se tiče potvrde Ayresovih prognoza, vrijeme ostaje najbolji sudija.

Ivo Brkljačić

Claude-Henri de Saint-Simon, Izbor iz djela

Izbor, predgovor i bilješka:
Mile Joka
Školska knjiga, Zagreb 1979.

Doprinos Saint-Simona razvoju socijalističke misli neosporan je. Ideje tog univerzalnog mislioca prvih desetljeća 19. stoljeća prisutne su i u našem vremenu. Pariški »Anthropos« je 1966. izdao sabrana djela Saint-Simona u šest knjiga, što je do sada najpotpunije izdanje njegovih djela. Iz tog izdanja Mile Joka napravio je izbor radova koji su kronologijski tiskani u knjizi »Izbor iz djela«. Zbiljanje mnogobrojnih radova iz djela u ovom prikazu bilo bi moguće samo na aforističan način, stoga izdvojimo u prikazu tek neke tekstove.

U »Pismu jednog stanovnika Ženeve suvremenicima« S.-Simon iznosi prijedlog kojim želi podržati slobodan rad genijalnih ljudi. Oni su »luči koje pružaju svjetlost svim ljudima, onima koji vladaju i onima kojima se vlada« (str. 20). Genijalnim ljudima smatra matematičare, fizičare, kemičare, fiziologe, književnike, slikare i glazbenike. Njihov bi cilj trebalo da bude unapređivanje ljudskog duha, a to je moguće ostvariti samo u slobodi. Međutim, oni su se, »primajući položaj i nagradu, vezivali uz vršenje službi koje od vraćaju od znanstvenog rada« (str. 21).

U istom radu S.-Simon predlaže program preuređenja Evrope. U njoj je od Vestfalskog mira rat uobičajeno stanje. Francuska i Engleska dovoljno su sposobne da izvrše njeno preuređenje u ustavnu konfederaciju. Ustav je sam po sebi jak kad je izrađen na načelima prirode stvari (sloboda i sreća naroda) i ako ne ovisi o prolaznosti uvjerenja i mišljenja. Opća rasprava je metoda i put ustanovljenja

dobrog ustava i poretka. Ona se sastoji od dva postupka:

a. sinteze, koja pitanja od javnog interesa uzastopno razmatra s obzirom na opći interes;

b. analize, koja razmatra pojedinačne interese onih koji ga sačinjavaju. Jedna od osnovnih tekovina Saint-Simonova pristupa društvu jest historizam. Svaka analiza sadašnjosti uzeta izolirano može pružiti samo vrlo površne ili čak posve lažne zaključke, jer pri takvoj analizi čovjek je sklon da neprestano brka i da zamjenjuje jedan element drugim. Ti elementi u političkom organizmu postoje uvijek zajedno, ali je važno razlikovati ih. To su preživjeli ostaci ugašene prošlosti i začeci budućnosti koja se uzdiže.

U »Paraboli« ocrtao je Saint-Simon parazitizam vladajuće klase, pošavši od dviju pretpostavki. Prva se odnosi na mogućnost da Francuska u jednom danu izgubi tri tisuće najboljih znanstvenika, umjetnika, proizvođača (tvorničara, bankara, radnika) i privrednika. Posljedica toga bila bi katastrofalna jer bi narod postao tijelo bez duše i zaostao bi za drugim narodima. Druga pretpostavka odnosi se na mogućnost da Francuska izgubi krunske velmože, sve društvene ministre, državne savjetnike, kardinale... Ta bi neprilika, nadovezuje S.-Simon rastužila Francuze, ali političkih posljedica za državu ne bi bilo. Obje pretpostavke dokazuju nesavršenost društvenog poretka u kojem je golema uloga privrede i lukavstva. »Oni koji dijele časti zahvaljuju vlast samo slučaju. Nezanje, praznovjere i lijenost glavne su osobine poglavara.

Najnemoralniji šire među građanima vrline, veliki zločinci kažnjavaju male greške. Društvo je svijet postavljen naglavce« (str. 147). Saint-Simon je pridao veliko značenje razvitku kao zakonitom procesu društva. On navodi dvije etape društva, ocjenjujući ih na temelju sklada između ekonomije i politike. Ako postoji sklad, onda je to organski period, a ako ne postoji, radi se o kritičkom periodu. Organski je feudalno-vojnički period, zato što je politička vlast u rukama vojnika. Kritički period je kapitalizam, zato što su nauka i politika razjedinjene. On ukazuje na dolazak treće etape, koja će biti organska. U toj etapi naučnoindustrijskog sistema prevladat će pozitivistička ljudska znanja.

O svemu tome može se čitati u tekstu »O industrijskom sistemu«. »Križa 19 st. je u prijelazu iz feudalnog i teološkog u industrijski i znanstveni sistem. Ali ta će križa nužno nestati čim se uzdignemo do izuzetne uloge koju nam je namijenio hod civilizacije« (str. 157).

»Novo kršćanstvo« je kritika postojeće religije. »Teološka teorija mora se obnavljati u određenim razdobljima, kao fizika, kemija i fiziologija« (str. 275). Međutim, Saint-Simon ostaje vjernik i zastupa tezu da je nemoguće usavršiti ono što je Bog rekao. Usavršiti se može ono što svećenstvo iskazuje u ime Boga. Ono što je Bog rekao svodi na jedno jedino načelo da se ljudi moraju jedni prema drugima ponašati kao braća. U skladu s tim načelom, najbolje društvo je ono koje je najkorisnije najvećem broju ljudi — siromašnima. Bogataši poboljšavajući položaj siromašnih čine to u funkciji poboljšanja vlastitog položaja, a siromašni se ne smiju služiti nasiljem za poboljšanje svog položaja. Nedostatak tog puta promjene jest pasivna uloga čovjeka. »Da će najopćenitija etika, božanska, postati jedinom etikom, to je posljedica njezine prirode i porijekla. Kršćanska vjera postat će jedina i opća vjera. Azijci i Afrikanci će se obratiti, a sljedbenici evropskog klera postat će ponovo dobri kršćani. Ljudi najposobniji za to osnovat će novo kršćanstvo. Novi kršćani moraju se poslužiti isključivo umnom snagom kako bi uvjerali druge u svoju nauku. Umjetnici, znanstvenici i upravitelji industrijskih poduzeća trebaju spoznati da su im interesi isti kao i interesi narodnih masa.

Svjetovalne i duhovne ustanove donijet će blagostanje svima samo ako povećaju moralno i fizičko blagostanje najsiromašnije klase. Odobravanje naroda zbog usluga koje im se čine jedina je nagrada dostojna tog slavnog rada« (str. 278).

Dijeleći društvo na klasu vlasnika (neproaktivnih) i klasu trudbenika (produktivnih), u »Katekizmu Industrijalaca« Saint-Simon se obraća produktivnoj klasi, koja treba da zauzme prvo mjesto u društvu. To je jedina klasa koja može opstati bez svih drugih, jer se uzdržava vlastitim snagama i osobnim radom. Time je ujedno formulirao i rad kao najvažniju ljudsku djelatnost. On traži uklanjanje postojećih slabosti u području organizacije proizvodnje. U društvu industrijalaca organizacija rada bit će zasnovana na naučnim principima, a do-

hodak raspodijeljen prema radu, ali i uloženom kapitalu. Vidimo da on nije protivnik privatnog vlasništva, a i klase trudbenika nisu radnici u modernom smislu riječi, već su slični zakupcima prema fiziokratskim shvaćanjima (zemljoradnici, tvorničari, trgovci). Saint-Simon nije vidio pravi put ni pravu snagu za ostvarivanje društva u kojem bi nestalo eksploatacije ljudi.

Vjerujući da su ljudi po habitusu svoje prirode dobri i da će do promjene doći za cijelo čovječanstvo, on se zadržava na razini prosvjetiteljstva.

Međutim, »u njemu ima, kao što je uočio H. Desroch u predgovoru 'Novom kršćanstvu,' Machiavellija i Marxa, Londorceta i Proudhona, Babeufa i Bonalda, stoljeća prosvijećenosti i romantizma, 18. čak i 20. stoljeća, na njega se kao 'preteču' pozivala i još se poziva 'desnica' i 'ljeвица', slavili su ga feudalci Drugog carstva i na obelisku u Moskvi uklesano je njegovo ime među herojima komunističke revolucije« (str. 6).

Njegovo značenje je općehistorijsko a i suvremeno za razvitak sociologijske znanosti, ali i u koncipiranju društvenog uređenja, jer uz njega se veže misao da će u budućem društvu država odumrljeti kao organ iznad društva. Vladavina nad ljudima bit će zamijenjena upravljanjem stvarima. Neki historičari tvrde da Engelsova ideja o odumiranju države i uopće marksističke ideje o državi izviru upravo iz stavova Saint-Simona i njegovih sljedbenika.

Na kraju, svakako da uredništvo, a naročito Mile Joka, zaslužuju svu pohvalu za objavljivanje ovog izbora iz djela Saint-Simona.

Radmila Janković

Franc Šetinc: *Na Titovu putu*

Globus, Zagreb 1980, str. 313.

Treće izdanje knjige *Što je i zašto se bori Savez komunista*, koje je znatno prošireno i osuvremenjeno, posvećeno je Titu, jer je njegov sadržaj — kako reče autor u uvodu knjizi — čvrst dokaz odlučnosti da ostanemo na Titovu putu samoupravnih socijalističkih procesa i nezavisnosti. Tito je s izuzetnom sposobnošću znao da marksizam primijeniti u teškim uvjetima sudbonosne borbe naših naroda i narodnosti — znao je pronaći pravi izlaz i otvoriti nove vidike i prostore za revolucionarne akcije.

Tito je izrastao i zajedno s našim revolucionarnim komunističko-radničkim pokretom rastao i pri tom uvijek — kako reče autor — »osjećao njegove potrebe, njegove krize, njegove bolne točke, pa i njegovu radost u veličanstvenim pobjedama revolucije, koje znače preporod starog svijeta i stvaranje novog...« (str. 32). Tito je, iznad svega, bio revolucionar, a biti revolucionar značilo je i znači biti uvijek u prvim redovima borbe za socijalizam. Titovo revolucionarno djelo potvrđuje princip smislenog pristupa vremenu koje se može nazvati Titovom epohom revolucije.

Tito je svojim velikim vizionarskim djelom i primjerom pokazivao kakav treba da bude komunist. Često je govorio da komunist, na prvom mjestu, treba da pobijedi samoga sebe. Biti komunist za Tita je značilo biti čovjek revolucionar koji svojim ljudskim stvaralačkim djelom potvrđuje svoju mogućnost realizacije novih društveno-ekonomskih odnosa u kojima će ono čovječno u čovjeku izlaziti iz

samog temelja humaniteta zasnovanog na teoriji marksizma i praksi samoupravnih putova u socijalizam.

Dakako, subjekt tog revolucionarnog procesa jest radnička klasa predvođena svojom avangardom (Savezom komunista) koja, integrirana u klasi i zajedno s njom (po Šetincu), svojim htjenjem, čvrstom odlukom i svestranim kreativnim djelom može prevladati okvire i granice postojećeg potrošačkog društva i prođe do svog ljudskog iskona u humanističkoj viziji osmišljavanja i realizacije buduće istinske ljudske zajednice, kao asocijacije slobodnih proizvođača.

U ostvarivanju svoje povijesne uloge radnička klasa mora biti organizirana i svjesna — mora, dakle, doći do »samosvijesti o svom revolucionarnom djelu. To mnogi ne shvaćaju, bilo da idealiziraju radničku klasu kao da ona spontano, samopokretački izgrađuje socijalizam, bilo da pretpostavljaju i predstavljaju ulogu i značenje radničke avangarde kao nešto što će trajno — umjesto radničke klase i u njezino ime — usmjeravati razvoj društva» (str. 128).

Autor dalje ističe da i unutar radničke klase još djeluju parcijalni interesi koji ograničavaju izražavanje jedinstva njezine klasno-revolucionarne svijesti na djelu. Stoga se, po Šetincu, uloga Saveza komunista očituje u tome koliko je sposoban da različite interese uskladi i postojeće proteste usmjeri u borbi za brži razvoj samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa i humane komunističke svijesti. Komunisti moraju djelovati na osnovi interesa, potreba i zadataka klase i u skladu s tim interesima stalno treba da preispituju i korigiraju vlastite odluke.

Savez komunista, kaže autor, potvrđuje klasnu bit svoje politike i prakse revolucionarnom dosljednošću u istinskoj borbi za realizaciju samoupravnih socijalističkih odnosa. Pri tom se ne smije zaboraviti, upozorava autor, da je njegova socijalna osnovica radnička klasa kao objektivno najnaprednija snaga koja je po svom stvarnom položaju u društvu najzainteresiranija za uspješan razvoj socijalističkog samoupravljanja kao jedine mogućnosti njezina oslobođenja. Stoga je radnička većina i njezina dominacija u članstvu svih osnovnih organizacija kao i u forumima SK temeljno određenje jačanja klasne pozicije i klasne biti Saveza komunista.

Savez komunista se na svakom mjestu mora izboriti za razvijanje klasne svijesti, jer je izraz »kolektivne volje, političke svijesti cjelokupne borbe radničke klase na svim etapama njezinoga razvoja. Ona je, dakle, avangarda koja se bori i politički djeluje na temelju opće usmjerenosti prema ciljevima socijalističke revolucije» (str. 60). Upravo po tome Savez komunista je politička i idejno-teorijska avangarda radničke klase Jugoslavije.

Autor upozorava da Savez komunista nema unaprijed određujuću misiju avangardne uloge u radničkoj klasi, već je mora stalno stjecati na djelu, u revolucionarnim akcijama. Ako to ne radi, gubi avangardnu ulogu. Jer, iako svoju ulogu u klasi temelji na marksizmu, to mora i može dokazati samo u praksi, primjenom marksističke teorije u njoj i uzdizanjem prakse na razinu teorije. Praksa je, dakle, najosnovnije i najpouzdanije mjerilo revolucionarne uloge avangarde radničke klase, pa tako i Saveza komunista.

Kad kaže praksa, autor ne misli na puki prakticizam, već na jedinstvo teorije i prakse, na praksu čije je bitno određenje revolucionarna teorija. Iskustva pokazuju, kaže Šetinc, »gdje je razina teorijskog znanja visoka, tamo ima više revolucionarnog žara, više odlučnosti i jasnosti, veća je razumljivost zadataka. I obratno: gdje je ideološki stupanj nizak, ima mnogo dvoumljenja, robovanja prakticizmu, nesigurnosti i maglovitosti» (str. 75).

Izuzetno je važno, ističe autor, da se u Savezu komunista razvija konstruktivna komunistička kritika i samokritika kao instrument borbe za stavove koji služe interesima klase u cjelini, jer bez takve kritike nema uspjeha u raščišćavanju stavova i bržeg kretanja naprijed. Pri tom autor napominje da odnos »između kritiziranog i kritičara mora biti takav da se jasno očituje želja za pomoći, a ne da jedan drugome nanosi štetu. Kritičar se, također, ne smije ponašati kao da ima monopola na kritiku i da se nikad neće naći u ulozu kritiziranog» (str. 231).

U Savezu komunista se, kaže autor, moramo izboriti protiv preosjetljivosti na kritiku, protiv monopola ili kritike s pozicije vlasti i ujedno protiv, što se često događa, gušenja kritike drugih, pa čak i progonjenja zbog kritike, jer to krnji ugled Saveza komunista u cjelini i takvi postupci ne rezultiraju raščiš-

čavanjem stavova, ne dovode do efikasnog rješavanja određenih problema i društvenih proturječnosti na današnjoj etapi razvoja samoupravnih socijalističkih odnosa.

Gdje nema slobodne stvaralačke kritike, nema ni slobode borbe mišljenja, a gdje toga nema, stvara se slobodan prostor za djelovanje i brzi razvoj birokratizma i drugih devijantnih oblika monopolno-dogmatskog mišljenja, te antisamoupravnog ponašanja i vrednovanja ljudi, što uvjetuje pojavu dehumanizacije odnosa među ljudima. I dogmatičari, i birokracija, i tehnokrati teže, kaže autor, žele da postanu »diktatori« nad ljudima, umjesto da razvijaju samoupravljanje kao najosnovniji neposredni odnos, kao posebne najprikladnije oblike diktature proletarijata. »Kad kažem diktatura, mislim na težnje pojedinaca i grupa da se uzdignu kao vlast nad ljudima, a to su težnje koje dehumaniziraju društvene odnose« (str. 172).

Odgovarajući na brojna pitanja iz neposredne prakse, Franc Šetinc ističe da je tehnobirokratskim strukturama svojstvena servilnost, podređenost i psihologija sluganstva. Kod njih se, u strahu od pretpostavljenih, rađa »bezužetna poslušnost i zavisnost od vlastodržaca. Za karljerizam je karakteristično da je čovjek okrenut 'gore' jer odatle očekuje zadovoljavanje svojih nezdravih ambicija. Iz takvih odnosa potječe sposobnost prilagođavanja za koju nije značajno što je tko rekao, nego tko je što rekao. Ljudi pokušavaju da se prilagode samo da bi se dodvorili pretpostavljenima od kojih očekuju osobne koristi« (str. 251).

Na pitanje o nacionalizmu, Šetinc odgovara da je nacionalizam naš klasni neprijatelj, jer je težnja svakog nacionalizma za restauracijom starih klasnih odnosa, za vraćanjem društvenih odnosa natrag. »To je ideološka fasada iza koje se kriju težnje za monopolima i privilegijama pojedinca i grupa. To je težnja za održavanjem naroda gospodara i naroda sluga. To su pokušaji zadržavanja ili ponovnog vraćanja ostataka najamničkih odnosa. Zbog toga možemo opravdano tvrditi da nacionalizam izdaje stvarne nacionalne interese« (str. 193).

Naše socijalističko društvo, iako razvija neposrednu samoupravnu socijalističku demokraciju, ne može dopustiti anarhiju. Nema demokracije izvan socijalizma, samoupravlja-

nja i delegatskog sistema. Socijalistička samoupravna demokracija »isključuje slobodu iskorištavanja čovjeka od čovjeka, te druge oblike ekonomskog i političkog monopola, a istovremeno osigurava slobodu radnog čovjeka da raspolaze uvjetima, sredstvima i plodovima svog osobnog i udruženog rada, slobodu da sam upravlja svojim interesima, slobodu neposredne podjele rada, slobodu samoupravnog odlučivanja, slobodu ispoljavanja nacionalne individualnosti itd.« (str. 154).

Raspravljajući o pitanju pozitivnog i negativnog aspekta pojma *jugoslavenstvo*, autor ističe da je jugoslavenstvo pozitivno s aspekta »svijesti o pripadnosti Jugoslaviji kao socijalističkoj samoupravnoj zajednici ravnopravnih naroda i narodnosti. Ponosni smo na Jugoslaviju kao nesvrstanu, s ugledom kakav malo koja država uživa u svijetu. Ponosni smo na Jugoslaviju koja je iznikla iz zajedničke borbe njezinih naroda i narodnosti protiv okupatora za socijalni preobražaj društva. Ponosni smo na odnose koji nas povezuju u zajedničku borbu za samoupravni socijalizam.

Jugoslavenstvo kao pozitivna vrijednost može nastati samo u takvoj Jugoslaviji u kojoj je zajamčen slobodan razvoj svakog naroda, u kojoj su odnosi među narodima temeljeni na načelu ravnopravnosti i novog tipa federacije koja odgovara višenacionalnoj zajednici sa socijalističkim samoupravljanjem.

Međutim, nije pozitivno ono jugoslavenstvo koje pokušava da se prikaže kao nekakav zaštitnik jedinstva i bratstva od nacionalnog, a najmanje jugoslavenstvo koje negira nacionalno, ili čak potcjenjuje ili vrijeđa osjećaje pripadnosti i ljubavi prema svojoj naciji. Radnička klasa nije za ukidanje nacija da bi stvorila jednu novu jugoslavensku« (str. 232).

Na kraju možemo zaključiti da je knjiga pisana jednostavnim, razumljivim jezikom. Autor daje odgovore na brojna pitanja iz neposredne prakse. To su pitanja i dileme što se javljaju u neposrednoj praksi borbe za brži razvoj samoupravnih socijalističkih odnosa. Knjiga je već postala osnovni priručnik polaznika seminara za mlade komuniste, omladinskih političkih škola, a dijelom i polaznika škole SK.

Osnovna je ideja vodilja svih tekstova knjige, uključujući i odgovore na brojna pitanja, revolucionarna marksistička misao o dosljednoj i beskompromisnoj borbi radničke klase i,

posebno, Saveza komunista kao njezine avangarde za stvaranje i uspostavljanje takvih društveno-ekonomskih odnosa u kojima će radnička klasa imati dominantan položaj i tako dobiti velike mogućnosti da neposredno odlučuje o svim bitnim pitanjima revolucionarnih procesa.

Znanost, tehnika, društvo —

Biblioteka: Politička misao
svezak 16/a
Izdavački servis
Sveučilišne naklade Liber
Zagreb 1980.

Savo Pešić

Već niz godina prisutna i afirmirana biblioteka »Politička misao« donosi u svom svesku 16/a referate s filozofskog razgovora »Znanost, tehnika, društvo« održanog 29. i 30. VI. 1979. na Fakultetu političkih nauka u Zagrebu. U knjizi su objavljeni referati slijedećih autora: Zvonko Posavec: *Povijesno utemeljenje veze znanosti, tehnike i društva*; Branko Despot: *Epistemo-tehno-kibernetičko ustrojstvo »društvenog bitka«*; Ivan Urbančić: *Znanost i tehnika na prijelomu iz moderne u suvremenost*; Tine Hribar: *Kibernetika kao suprotnost tehnici*; Branka Brujić: *Znanstveno-tehnički samopogon i promišljanje cjeline*; Danilo Pejović: *Proizvodni i neproizvodni rad*; Davor Rodin: *Odnos između pojma tehnike i pojma rada*; Ante Pažanin: *Politika i tehnika*; Pavao Novosel: *Neke društvene posljedice nove informacijske tehnologije*; Eduard Kale: *Razumjevanje novovjekovnog shvaćanja prirode bitno je za razumjevanje odnosa: znanost, tehnika i moderno društvo*; Miroslav Vujević: *Tehnocentrizam u obrazovanju*.

Nema nikakve sumnje da su organizatori jedva mogli odabrati primjereniju i aktualniju temu razgovora. U nas se danas sve više pažnje posvećuje znanosti i tehnicl pa mada je ovaj interes ponekad posve pragmatičan on ipak u naš društveni život unosi i konceptualno i realno takve promjene da je postalo neophodno produbljenje teoretsko osvjetljenje fenomena znanosti i tehnike u njihovoj nerazlučivoj sprezi s društvom. U plimi najrazličitijih popularnih, futuroloških, ekoloških, pojedinačno-znanstvenih: medicinskih, bi-

oloških, astronomskih, fizičkih i slično informacija, prognoza i dijagnoza o faktičkom stanju i perspektivama razvitka suvremenih znanosti u nas se premalo čuo glas filozofski produbljene analize fenomena znanosti i tehnike. Inicijativa koja je pokrenuta razgovorom o toj važnoj temi i sada objavljeni tekstovi izlaganja zaslužuju stoga, bez obzira na fragmentarnost zahvata, punu pažnju i interes.

Prilozi su u knjizi razvrstani u tri skupine. Prvih pet referata bave se problemima utemeljenja i biti modernih znanosti i tehnike, slijedeća dva koncentrirana su na analizu suvremenog razumijevanja pojma rada i njegova odnosa spram znanosti i tehnike, dok se posljednja četiri izlaganja bave analizom znanstveno-tehničkog utjecaja na područje političkog života, društvenog života i obrazovanja.

U prvih pet referata analiziran je pojam znanosti, tehnike, kibernetike i društva sa stajališta najrecentnije teorije znanosti ili bliže duhu samih autora najrecentnijeg mišljenja znanosti, tehnike i društva. Bitni rezultat ovih istraživanja daje se rezimirati tezom da autori nakon iscrpne analize novovjekovne geneze znanosti i znanstvene filozofije dolaze do zaključka da su se moderne znanosti odvojile od filozofije da, naime, više ne trebaju filozofsko utemeljenje već da su se kao *samopogon* etablirale u cjelinu koja izmiče tradicionalnom propitivanju o njihovoj biti. Beskonačni progres znanstvenog napretka i znanstvene proizvodnje koja ne proizvodi predmete već informacije kao sirovinu daljnjeg preradivanja dovodi suvremeno društvo i čovjeka u njemu pred posve nove zadatke od kojih je ona prva i najteža da se netradicionalnim sredstvima dakle s onu stranu tradicionalne znanstvene filozofije iz koje su se isćahurile suvremene znanosti, dopre do istine znanstveno-tehničkog svijeta. Ovaj prodor u istinu znanstveno-tehničkog svijeta imenuju neki autori »istinskim carstvom slobode«, drugi imajući na umu to isto nastoje znanost i tehniku misliti s onu stranu rada i kapitala, dok treći istinu znanosti i tehnike misle kroz suvremeni procjep »*raskritosti*« i »*ustezanja*« njena bitka. U ovom prvom dijelu zanimljiva je i precizna hermeneutička analiza tradicionalnog i modernog pojma tehnike i kibernetike.

Dva su referata posvećena analizi pojma rada

unutar tradicije ali s posebnim osvrtom na Marxovo određenje tog pojma.

U tim je referatima razrađena slojevitost tj. pojmovna i povijesna razvedenost pojma rada. Posebno se analizira odnos proizvodnog i neproizvodnog rada unutar klasične političke ekonomije a zatim i kod Marxa kao njena kritičara. Rezultat tih analiza daje se rezimirati tezom da se proizvodni rad koji isprva obuhvaća samo takozvani manualni rad unutar kapitalističkog sistema proizvodnje viška vrijednosti proširio i na sve druge djelatnosti tj. na teoretsku i praktičku i tako prikrivši izvorni smisao i proizvodne i praktičke i teoretske djelatnosti. Smisao prevladavanja proizvodnog rada, tj. onog rada koji proizvodi višak vrijednosti, neovisno o tome je li riječ o proizvodnom, praktičkom ili teoretskom radu jest u vraćanju izvorne biti ovim različitim djelatnostima i u »ravnopravnom su-djelovanju svakog pojedinca u javnom životu, općem odlučivanju o sudbini cijele zajednice«. Ovoj pojmovnoj i povijesnoj analizi pojma rada dodan je još i jedan posebni aspekt fenomena rada koji u uvjetima kapitalističke proizvodnje viška vrijednosti poprima dominantno mjesto, a to je *stereotipsko svojstvo rada* kao jedinstva čina i učinka koje se može beskrajno multiplicirati. Tamo gdje nema klišeiiziranog ponavljanja posve identičnih čina i učinaka ne može se govoriti o radu posve nezavisno je li riječ o proizvodnji viška vrijednosti gdje je taj uvjet bitan ili o nekoj »beskorisnoj djelatnosti«.

Četiri zadnja izlaganja analiziraju odnos znanosti i tehnike prema političkom i društvenom životu te obrazovanju.

Značajni dio ovih analiza posvećen je odnosu tehnike i znanosti prema politici. Za taj je odnos kako je to dokumentirano pokazano karakterističan zaborav izvornog političkog fenomena koji se u različitim novovjekovnim filozofemima uključujući ovamo i marksizam u njegovim brojnim osjenčenjima reducira, ili na puku tehniku upravljanja političkog života ili na njegovo znanstveno, metafizičko, tehničko, proizvodno, teoretsko utemeljenje. Kao rezultat takvih nasilnih redukcija javlja se zaborav velikih tema praktičkog života kao što su: sloboda, pravednost, prijelazstvo, ljudska sreća, i dostojanstvo te smisao života općenito, a u političkoj zajednici posebno«. U oživljavanju interesa za ove iz-

vrne fenomene političkog svijeta života sagledava se perspektiva opstanka različitih naroda, kultura i tradicija suvremenog svijeta, njihov zajednički život u slobodi, solidarnosti, sreći i ravnopravnosti.

Zanimljiv i informativan prilog posvećen je analizi socijalne funkcije suvremenih informacijskih tehnologija koje učvršćuju moć vladajućih elita ugrožavajući tako izvornu slobodu čovjeka na zemlji. Adekvatna primjena te izuzetno moćne tehnologije zamisliva je samo kroz proces *restrukturalizacije društvenih odnosa*, kroz demokratsko upravljanje tim moćnim informacijskim i komunikacijskim sistemima, tj. kroz *samoupravljanje*.

Značajan je i prilog koji upozorava na izvjesno pretjerivanje u sagledavanju samo onih aspekata znanosti i tehnike koji ugrožavaju život čovjeka. Znanost i tehnika nisu nikakve apsolutne djelatnosti već se uvijek javljaju isprepletene s drugim prvenstveno kulturnim i svjetonazornim oblicima života a ti su unutar naše civilizacije utemeljeni u novovjekovnom razumijevanju prirode.

Naposlijetku smo suočeni s kritičkim objektivama aktualne reforme obrazovanja koja također podliježe tehnocentrizmu koji bitno protuslovi složenoj ljudskoj prirodi i njenim izvornim potrebama. Stoga se nasuprot tehnocentrizmu izlaže nacrt jedne antropocentrički zasnovane obrazovne prakse.

Iz ovog se reduciranog prikaza naslućuje sva širina, ozbiljnost i važnost diskutiranih sadržaja. Relativno velik broj autora uspio se gotovo bez digresije držati središnjih pojmova rasprave, stoga knjiga djeluje začudujuće cjelovito. Sve se rasprave kreću na visokom tehničkom nivou izlaganja, podjednako su informativne kao i problematski zaoštrene i metodički pregledno izvedene. U vrijeme kada znanost i tehnika sve dublje prodiru u sve pore života i mišljenja ova bi knjiga svojim relevantnim angažmanom imala sve šanse da pobudi interes javnosti a stručnjake i studente potakne na daljnja istraživanja.